

Grątkowska-Ratyńska, Barbara

Stanisławowski wizerunek polskiego tronu

Kronika Zamkowa 1-2/47-48, 51-65

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Grątkowska-Ratyńska

STANISŁAWOWSKI WIZERUNEK POLSKIEGO TRONU*

We wspomnieniach dotyczących początków panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Julian Ursyn Niemcewicz przedstawił stan Zamku w 1764 r.: „August III, acz wielki znawca i miłośnik malowań, tak ogromne sumy wydający na nie, przecież nie uważający Polskę, jak tylko za dzierżawę, wszystkie swe zbiory umieścił w Dreźnie; przez ostatnich Jagiellów i Wazów, jak nam dawne świadczą pamiętniki, zebrane drogie obrazy przez Szwedów najprzód w najzłodszych, dalej przez Moskale złupione. Wiele z tych obrazów widziałem w Szwecji, w pałacu Drottningholm, więcej po gmachach panów szwedzkich. Stanisław więc August puste tylko ściany znalazł w Zamku warszawskim”!

W 1764 r. Zamek, który miał stać się wkrótce siedzibą kolejnego monarchy Rzeczypospolitej, wymagał poważnych prac remontowych i nowej aranżacji wnętrza. Energiczne przygotowania do wydarzeń związanych z koronacją musiały przede wszystkim dotyczyć szybkiego wykonania tronów królewskich do kolegiaty p.w. św. Jana, a także do Sali Senatu i Sali Tronowej. Zachowały się nieliczne wzmianki o zakupie karmazynowego adamaszku w Paryżu, galonu *à la grecque* w Lyonie, jak i o innych, drobnych zamówieniach na zlecenie przyszłego króla². W kwietniu 1764 r. trwały gorączkowe prace przy dekoracji Sali Senatu. Ocalałe

rachunki dają świadectwo pośpiechu, z jakim zmieniano i uzupełniano wcześniejszy wystrój wnętrza. Obok noty „robiącemu w święte dni koło baldachimu do Senatorskiej...” widnieje na rachunku nazwisko stolarza Karola Cedry, który był wykonawcą „krzesła dużego pod tron” i ramy do baldachimu?. Wymieniono też warszawskiego ślusarza Gońca, który pracował przy nowej aranżacji tronu.

Pierwsze fotele tronowe Stanisława Augusta Poniatowskiego realizowane były w ścisłym związku z tradycją artystyczną utrwaloną w ciągu sześćdziesięciu lat panowania Sasów na tronie polskim. W Warszawie na potrzeby dworu królewskiego pracowało wówczas kolejne pokolenie projektantów i rzemieślników przygotowanych do realizacji zamówień w saskiej odmianie baroku. Nie mieli oni dla przyszłego króla innych propozycji. Sprowadzane pospiesznie do Warszawy „nowinki paryskie” mogły dotyczyć jedynie modnych detali, jak galon, rodzaj czy wzór tkaniny obiciowej, nie zaś kompleksowej aranżacji tronu.

Na temat tronów i samych foteli tronowych z wczesnych lat panowania króla Stanisława Augusta zachowały się skąpe informacje. W *Inwentarzu mebli Zamkowych z 1769 r.* odnotowano trony w trzech reprezentacyjnych wnętrzach: w Sali Senatu, w Pokoju Audyencyjnym Dawnym i w nowym Pokoju

* Niniejszy artykuł został przedstawiony w postaci referatu na Seminarium w Zamku Królewskim w Warszawie w czerwcu 2003 r. i uzupełniony później o analizę rysunku Jana Bogumiła Plerscha ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 14035 v., wskazanego i udostępnionego autorce przez Krzysztofa Załęskiego, st. kustosa Galerii Rysunków Polskich Muzeum Narodowego w Warszawie podczas pracy nad tym artykułem.

tu z Pokoju Marmurowego ze szkicem poznańskim prowadzi do oczywistego stwierdzenia, że w obu wypadkach fotel tronowy został przedstawiony inaczej. Fotele różnią się od siebie zarówno szczegółami dekoracji snycerskiej widocznych fragmentów, jak i wyglądem tapicerki. Na portrecie warszawskim dekoracja z wici roślinnej namalowana została na łagodnie profilowanej ramie, podczas gdy szkic poznański prezentuje bogato rzeźbioną, jakby głębiej profilowaną ramę oparcia. Różnice w przedstawieniu tapicerki polegają na odmienności rodzaju tkaniny obiciowej i sposobu galonowania mebla. Fotel z portretu warszawskiego obity jest adamaszkiem i zdobiony wąskim podwójnym galonem (il. 2). Na fotelu ze szkicu pokazana została natomiast tkanina aksamitna, dekorowana

1. Marcello Bacciarelli, *Portret Stanisława Augusta w stroju koronacyjnym*, 1764-1771, Zamek Królewski w Warszawie. Fot. M. Bronarski / Marcello Bacciarelli, *Coronation portrait of Stanislaus Augustus*, 1764-1771, Royal Castle in Warsaw. Photograph: M. Bronarski

Audiencejnym, który znajdował się w obrębie dzisiejszej Sali Rycerskiej od strony Sali Tronowej⁴.

Obok źródeł archiwalnych istnieją skromne źródła ikonograficzne. Należy do nich *Portret Stanisława Augusta w stroju koronacyjnym* z Pokoju Marmurowego w Zamku, wykonany przez Marcelia Bacciarellego w latach 1768-1771 (il. 1)\ Zachował się także szkic portretu, przechowywany obecnie w zbiorach poznańskich⁶. Na wspomnianych wizerunkach króla odnajdujemy przedstawienia fragmentów foteli z pierwszych lat panowania Poniatowskiego. Porównanie portre-

2. Marcello Bacciarelli, *Portret Stanisława Augusta w stroju koronacyjnym*, fragment - rama oparcia i tapicerka fotela tronowego. Fot. M. Bronarski / Marcello Bacciarelli, *Coronation portrait of Stanislaus Augustus*, fragment, frame of the backrest and upholstery on the throne chair. Photograph: M. Bronarski

adamaszkiem wybite i także podwójnym galonem..."⁶.

Zachowana w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego karta ze szkicami związanymi z koronacją Stanisława Augusta przedstawia m.in. rysunek fotela koronacyjnego (il. 3)¹⁰- Ten niesygnowany projekt, według utrwalonej już atrybucji wykonany ręką przyszłego króla, zrealizowany został w nieco zmienionej i uproszczonej formie. Projekt rysunkowy z Gabinetu Rycin pozostaje jednak w bezpośredniej relacji z przygotowanym dla Stanisława Augusta fotelem tronowym, znanym z przedwojennej fotografii (il. 4)¹¹. Mebel zapewne spłonął w katedrze w 1944 r. Na podstawie zachowanej fotografii można stwierdzić,

3. Projekt stroju koronacyjnego i fotela tronowego Stanisława Augusta, ok. 1764, fragment - fotel tronowy i dekoracja kwiatowa na ramę oparcia, Gab. Ryc. BUW. Fot. M. Bronarski / Design of the coronation clothes and the throne chair for Stanislaus Augustus, ca. 1764, fragment, the throne chair and floral decoration on the backrest, Print Room, Warsaw University Library. Photograph: M. Bronarski

pojedynczym szerokim galonem. Odmienność przedstawień foteli tronowych można naturalnie odnosić do sfery wizji malarskiej, zwłaszcza że i inne fragmenty tła różnią się w obu wypadkach.

Z rachunków królewskich za lata 1764-1769 wynika jednak, że na koszt króla wykonano dwa nowe fotele tronowe, z których jeden obito adamaszkiem, a drugi aksamitem⁷. Potwierdzeniem zamówienia mebli do tronów jest też wzmianka w spisie inwentarzowym Sali Senatu: „Tron o trzech gradusach suknem także czerwonym obitych, na których najprzód krzesło snycerską robotą ze znakiem królewskim nad głową rżnięte y faingoltem suto wyzłocone axamitem karmazynowym wybite galonem złotym raz szamerowane...”⁸. W Pokoju Audiencyjnym natomiast znajdował się wówczas tron, którego „krzesło snycerskiej roboty wyzłacane takimże [karmazynowym]

4. Zaginiony najwcześniejszy fotel tronowy Stanisława Augusta z katedry p.w. św. Jana w Warszawie. Repr. A. Ring i B. Tropiło za: *Pamiętki Starej Warszawy...*, Warszawa 1911 / Earliest missing throne chair of Stanislaus Augustus from St. John's Cathedral in Warsaw. Repr. A. Ring & B. Tropiło after: *Pamiętki Starej Warszawy...* (Memoirs of Old Warsaw...), Warsaw 1911

że zrealizowany został dla Stanisława Augusta specjalnie na uroczystość koronacji w 1764 r. Masywny, z wysokim oparciem i rozbudowanym, dużym zwieńczeniem, wsparty był na ciężkich lwich łapach. Choć zdecydowanie odbiegał on formą od fotela tronowego eksponowanego obecnie w Sali Senatorskiej (nr inw. ZKW/3386), w dekoracji snycerskiej obu mebli odnaleźć można jednak bliskie pokrewieństwa (il. 5). W zaginionym fotelu zastosowano podobne rozwiązania snycerskie w partii rzeźbionego kartusza z motywami roślinnymi, zamkniętego u góry gzymsem i zdobionego pierwotnie koroną¹². Widoczne są też podobieństwa elementów kompozycji roślinnej, występujące na ramach obydwu mebli. Dekoracja z pojedynczych róż w górnej partii ramy fotela, który od 1987 r. stanowi wyposażenie Sali Senatorskiej, jest powtórzeniem motywu występującego na bokach ramy fotela¹³. Uproszczony układ trójpolowego przedstawienia herbu króla Stanisława Augusta nie ma natomiast znanych odpowiedników heraldycznych. Trójpolowa tarcza herbowa, z herbem Ciołek u góry, z Orłem i Pogonią wydzielonymi poniżej, potwierdza bardzo wczesne datowanie mebla w grupie foteli tronowych Stanisława Augusta¹⁴.

Włączony ponownie do umeblowania Zamku, zachowany fotel tronowy wykonany został w Warszawie, przypuszczalnie jeszcze w 1764 r. Mimo iż mebel ten cechuje niewątpliwie większa subtelność linii i, w odróżnieniu od zaginionego, już wyraźna zapowiedź rokokowej lekkości proporcji, wydaje się, że dla króla taki wizerunek mebla tronowego nie był w pełni satysfakcjonujący. Od 1764 r. fotele tronowe w „guście saskim” funkcjonowały w Zamku na co dzień, podczas gdy artystyczne ambicje Stanisława Augusta, związane z aranżacją tronów, miały być realizowane wiele lat później.

W latach 1765-1786 powstało wiele projektów nowych aranżacji tronu, wykonywanych przez wybitnych architektów na zlecenie króla. Owe propozycje rysunkowe, w większości niezrealizowane, wiąza-

5. Fotel tronowy Stanisława Augusta, Warszawa, ok. 1764 r., Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/3386. Fot. M. Bronarski / Throne chair of Stanislaus Augustus, Warsaw, ca. 1764, Royal Castle in Warsaw, inventory no. ZKW/3386. Photograph: M. Bronarski

ły się wprawdzie zazwyczaj z szerszym programem przebudowy całych zespołów wnętrz zamkowych, jednak świadczą niezbicie o ponawianych wielokrotnie próbach stworzenia właściwego i zgodnego z duchem czasu wzoru do kreacji wizerunku tronu polskiego monarchy. Opracowywane i kształtowane w wielu różnych projektach, a skrupulatnie gromadzone przez Stanisława Augusta, rysunki detali o znaczeniu symboliczno-dekoracyjnym miały niewątpliwie kluczowe znaczenie dla późniejszego ostatecznego wizerunku tronu, wpisanego w wizję programu króla.

Jednym z takich projektów był znany rysunek François Bouchera, zamieszczany wielokrotnie w różnych publikacjach. Przedstawia kartusz z herbem Rzeczypospolitej i herbem Ciołek Poniatowskich, ujęty przez dwie postacie personifikujące

Pokój i Sprawiedliwość. U dołu kompozycji umieszczono napis: Cartouche aux armes du Roi¹⁵. Ta artystyczna wizja bogatej oprawy herbu króla powstała wcześniej niż Louisowski projekt wystroju Sali Tronowej¹⁶. Wśród wielu propozycji rysunkowych dla króla, zaproponowana przez Victora Louisa w 1766 r., koncepcja wystroju Sali Tronowej była jednym z nielicznych realizowanych w Zamku projektów tego architekta¹⁷. Krzesło tronowe - już klasycystyczne, zdobione alegorycznymi postaciami Sprawiedliwości i Pokoju - nie zostało najprawdopodobniej zrealizowane (il. 6). Układ kompozycji owalnego rozbudowanego oparcia fotela przywołuje propozycję znaną z kartonu Bouchera, jednak nienaturalnie rozciągnięte proporcje postaci podtrzymujących kartusz zdają się świadczyć o nieudanej próbie plastycznego dostosowania przez Louisa wcześniejszej propozycji Bouchera do programu dekoracji fotela tronowego. Nie był też wykonany żaden z dwu foteli tronowych, proponowanych przez Dominika Merliniego czy Jeana Louisa Prieura¹⁸. Pomysły zaczerpnięte z różnych projektów foteli tronowych, jak: przedstawienia orłów, fantazyjne wieńce z kwiatów czy też alegoryczne postaci Sprawiedliwości i Pokoju w zwieńczeniach foteli, zostały jednak później włączone i wykorzystane w programie umeblowania wnętrz zamkowych. Takie projekty mebli miały powstać wiele lat później w wyniku współpracy króla-architekta z Janem Christianem Kamsetzerem.

Ekspens Pieniężny na Fabrykę Zamku Warszawskiego... z 1777 r. obejmuje rachunki za remont i nowy wystrój Sali Dawnej Audiencyjnej, wykonane w latach 1774-1777 według projektu Merliniego¹⁹. Na podstawie lakonicznych wzmianek na rachunkach i z braku innych źródeł obraz nowego tronu można odtworzyć tylko w zarysie. Na rachunkach widnieją nazwiska niektórych rzemieślników. Ślusarz Zelle wykonał „ramę do tronu z narożnikami, hakami, prętami śrubowanymi należycie okutą”, natomiast „Krosna Tapicerskie ze Stelugami dla pana

6. Victor Louis, projekt Sali Tronowej, 1766, fragment - projekt fotela tronowego, Gab. Ryc. BUW. Fot. M. Bronarski / Victor Louis, design of the Throne Room, 1766, fragment, design of the throne chair, Print Room, Warsaw University Library. Photograph: M. Bronarski

Sussona, do Gałonowania Tronu y Obicia" dostarczył stolarz Jacobs²⁰. Tron z karmazynowego cienkiego adamaszku, zdobiony szerokim i wąskim galonem, wykonał Susson²¹. Zużył on przy tym „28 łokci karmazynowej astriachani" na baldachim, zapiecek, dywan i fotel tronowy. Tron ozdobiły „dwa grube jedwabne sznury karmazynowe z dwoma grubymi chwastami, każdy ozdobiony krepinami". Do wykonania pióropuszy wieńczących baldachim użyto białych strusich piór „od pana Oller". Tapicer Susson dostarczył „krzesło z drzewa twardego zrobione, z Insygniami na Wierzchu Królewskimi Snycerskiej roboty", które kosztowało 402 złote. Nie wiemy jednak, kto był wykonawcą drewnianej, zdobionej snycerką ramy owego fotela, przy którym Charles Susson wykonał przecież tylko prace tapicerskie. Wiadomo natomiast, że fotel położył malarz nazwiskiem Szarkowski.

piecka łoża (il. 7)²². Rysunek wykonany przez Jana Bogumiła Plerscha ok. 1770 r. odzwierciedlał w rzeczywistości podjęty, a zaniechany przez króla Stanisława Augusta, zamysł stworzenia w Zamku reprezentacyjnej sypialni królewskiej, pojmowanej jako miejsce oficjalne. Wymiar symboliczny, dla którego bezpośrednim wzorem była zapewne sypialnia Ludwika XVI, miał nadać projektowi sypialni Stanisława Augusta Plersch, który realizując zamówienie króla, wprowadził do rysunkowej propozycji zapiecka i baldachimu łoża królewskiego symbol państwowy w postaci orła.

Propozycja Plerscha przedstawia baldachim z motywami orłów, girlandami, zdobiony frędzlą z krepinami, zwieńczony rzeźbioną i złożoną ramą, dekorowaną kartuszem pod koroną i pióropuszcami. Rysunek prezentuje alternatywny projekt zapiecka, wykorzystany później przy realizacji tronu. Pierwsza wersja przewiduje wizerunek Orderu św. Stanisława, zdobiony wieńcem i zamknięty bordiurą o motywach dużej plecionki z wici laurowych. Drugą propozycją jest zapiecek haftowany przemiennie w motywy orłów i koron. Całość kompozycji ujęta tu została bordiurą z układów plecionki roślinnej. Jak się wydaje, o przeznaczeniu tego projektu do Sypialni Króla jako propozycji zapiecka łoża przesądza rozkład kolorów na rysunku. Trudno przypuszczać, by docelowa kolorystyka haftu miała być odmienna od wersji rysunkowej ze srebrnymi i zielonymi girlandami, złotymi orłami i koronami oraz czerwonymi tarczami herbowymi i kwiatami wplecionymi w girlandy z liści. Projekt Plerscha nie był wprawdzie w całości akceptowany przez króla, jednak pomysł motywu orłów z tego rysunku został ostatecznie przyjęty w 1785 r. przy realizacji zapiecka tronu do nowej Sali Tronowej.

Niesygnowany i niedatowany projekt bordiury zapiecka tronu widnieje na odwrocie rysunku tuszem, przedstawiającego Wniebowzięcie, sygnowanego J. B. Plersch Invenit" i datowanego „1795" (il. 8)²³. Autorstwo Jana Bogumiła Plerscha

7. Jan Bogumił Plersch, projekt zapiecka i baldachimu łoża do Sypialni Króla, ok. 1770, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 159213 v. Fot. P. Ligier / Jan Bogumił Plersch, Design of the backdrop and the canopy to the four poster bed in the Royal Bedchamber, ca. 1770, National Museum in Warsaw, inventory no. Rys. Pol. 159213 v. Photograph: P. Ligier

W *Expensie Pieniężnym* nie znajdujemy też żadnej wzmianki o nowym tronie dla Stanisława Augusta, biorącego udział w obradach powołanej w 1775 r. Rady Nieustającej. Sala Rady miała jeszcze wówczas wystrój z czasów saskich, zatem można przypuszczać, że w trakcie obrad król używał któregoś z przechowanych w Zamku starych tronów.

Z przebudową Sali Tronowej Zamku Królewskiego, zakończoną w 1786 r., łączy się wielokrotnie publikowany projekt bogato haftowanego baldachimu i za-

nie budzi tu zastrzeżeń. Omawiany szkic powstał prawdopodobnie w latach 1784-1785 i jest niezrealizowaną propozycją Plerscha, dotyczącą dekoracji zapiecka i baldachimu do nowej Sali Tronowej. Za takim datowaniem i atrybucją przemawiają zarówno poszczególne motywy ornamentalne, jak i całość kompozycji, która wprawdzie nie stanowi bezpośredniego nawiązania do nadal modnych wówczas dekoracji w typie *chinoiserie*, jednak przywołuje takie skojarzenia.

Nowa Sala Tronowa ukończona została w 1786 r., podobnie jak i Sala Rycerska. Tron, wprawdzie jako najważniejszy, ale zarazem wprowadzany jako ostatni, główny element wystroju Sali, musiał pozostać w harmonii z programem ornamentальnym całego wnętrza. Należy zatem zakładać, że był projektowany w odniesieniu do istniejącego już i zaakceptowanego przez króla do realizacji ostatecznego projektu wystroju Sali Tronowej. Takie przypuszczenie zdaje się potwierdzać zarówno analiza poszczególnych detali kompozycji ornamentальной, jak i rozważenie wszelkich ewentualnych okoliczności zamówienia przez króla projektu samej bordiury zapiecka tronu. Omawiany rysunek powstał zapewne już po podjęciu przez króla decyzji o wykorzystaniu motywu orłów jako głównej dekoracji zapiecka. Zaproponowana w dawnym projekcie Plerscha do Sypialni Króla bordiura z wici laurowych nie pasowała do realizowanego programu dekoracji sycerskiej Sali Tronowej. Prawdopodobnie wówczas, w latach 1784-1785, artysta zaproponował Stanisławowi Augustowi bordiurę zapiecka skomponowaną w układzie kandelabrowym. Na rysunku można łatwo rozpoznać znane nam dziś z Sali Tronowej i Sali Rycerskiej detale, jak np. charakterystyczne, wolutowo zwinięte wici akantowe zdobione rozetami, a także pojedyncze orły, analogiczne do tych z wcześniejszego projektu Plerscha, związaneego z omawianą wyżej propozycją rysunkową zapiecka reprezentacyjnego łoża do Sypialni Króla. Na uwagę zasługuje fryz z liści palmowych na ramie baldachimu,

8. Jan Bogumił Plersch, projekt baldachimu i bordiury zapiecka tronu do nowej Sali Tronowej, 1784-1785, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 14035 v. Fot. P. Ligier / Jan Bogumił Plersch, Design of the canopy and the border on the backrest of the throne in the new Throne Room, 1784-1785, National Museum in Warsaw, inventory no. Rys. Pol. 14035 v. Photograph: P. Ligier

który najwyraźniej spodobał się królowi i stosowany był w Zamku wielokrotnie, także w dekoracji ostatnich foteli tronowych. Innym ważnym i nowym wówczas, a dziś charakterystycznym elementem datującym jest, znany z dekoracji stołów konsolowych w Sali Rycerskiej, układ skrzyżowanych rogów obfitości, przewiązanych kokardą. Powyższe czynniki zdają się potwierdzać ścisły związek rysunku Plerscha z przebudową tej części Zamku, ukończoną w 1786 r., jak również zaproponowane datowanie rysunku na lata

9. Jean-François-Pierre Peyron, projekt zespołu tkanin do fotela tronowego, 1785-1786, Gab. Rye. BUW. Fot. M. Bronarski / Jean-François-Pierre Peyron, designs of fabrics for the throne chair, 1785-1786, Print Room, Warsaw University Library. Photograph: M. Bronarski

1784-1785. Jak wiadomo, projekt Plerscha nie zyskał aprobaty króla i ostatecznie zrealizowano tkaniny do tronu według projektu F. Peyrona, który przynajmniej we wstępnym zarysie musiał powstać w 1. poł. 1785 r. (il. 9).

„Tron haftowany z orłami srebrnymi Krzesło snycerskiej roboty suto wyzłacane obite axamitem purpurowym podobnie jak tron haftowanym. Koberzec pod krzesło takiegoż axamitu z haftem” - czytamy w Inwentarzu z 1793 r. o ostatnim tronie, wykonanym dla Stanisława Augusta w 1786 r., a przeznaczonym do nowej Sali Tronowej²⁴. Był on najbardziej kosztownym, pracochłonnym w wykonaniu i okazałym tronem ostatniego króla Rzeczypospolitej.

Dokładnie nie wiemy, kiedy powstał projekt fotela do tego tronu, niesygnowany, lecz wykonany przez Jana Christiana Kamsetzera, a przechowywany obecnie w zbiorach Gabinetu Rycin Uniwersytetu Warszawskiego (il. 10)²⁵. Niewykluczone,

że jego przygotowanie wiązało się ściśle z aranżacją Sali Tronowej. Jednak projekt drewnianego szkieletu fotela tronowego mógł powstać już w połowie lat 70. przy nowej aranżacji Sali Dawnej Audiencjonalnej, dlatego wszelkie próby ścisłego datowania rysunku Kamsetzera nie wydają się dziś właściwe. Dowody w postaci przekazów ikonograficznych i źródeł pisanych stale przypominają nam bowiem, że Stanisław August wracał nawet po latach do trafnych rozwiązań artystycznych. Tak było przecież z wieloma rysunkami Louisa, którego liczne propozycje graficzne król wyraźnie zaakceptował i przejął.

Podobnie w latach 1784-1786, przy realizacji tronu, pojawiła się nowa wersja dawnego rysunku Bouchera. Na tym właśnie kartonie wzorował się J. Ch. Kamsetzer, zapewne zgodnie z życzeniem króla, projektując zwieńczenie fotela tronowego (il. II)²⁶. W projekcie Kamsetzera postać Sprawiedliwości umieszczona została po lewej stronie kartusza, a więc odwrotnie niż w pierwowzorze. Inny też układ nadał artysta postaci Pokoju, która wspiera się na różgach liktorskich. Całość kompozycji Kamsetzera nabrała większej statyczności. W projekcie zwieńczenia pojawił się nowy motyw w postaci pawia, umieszczonego pomiędzy kartuszem herbowym a figurą alegoryczną Sprawiedliwości. Kartusz, pozbawiony draperii z rysunku Bouchera, zwieńczyła okazała korona. Boki kompozycji natomiast zamknięte zostały gałązkami laurowymi i oliwnymi, których nie było u Bouchera.

Zarówno projekt fotela z prostokątnym oparciem i masywnymi, czworokątnymi, zakończonymi wolutowo poręczami, wspartego na grubych, kanelowanych i zdobionych liśćmi nogach, jak i zaproponowane zwieńczenie znalazły pełną aprobatę króla. Świadczą o tym późniejszy rysunek projektowy tkanin na obicie mebla, połączony ze szkicem przodu i boku fotela²⁷, a przede wszystkim ocalałe dwa fotele tronowe, wykonane niewątpliwie dla Stanisława Augusta, znajdujące się obecnie w wyposażeniu Sali Dawnej Audiencjonalnej

10. Jan Christian Kamsetzer, projekt fotela tronowego do nowej Sali Tronowej, Gab. Ryc. BUW. Fot. M. Bronarski / Johann Christian Kamsetzer, design of the throne chair for the new Throne Room, Print Room, Warsaw University Library. Photograph: M. Bronarski

11. Jan Christian Kamsetzer, projekt zwieńczenia fotela tronowego do nowej Sali Tronowej, Gab. Ryc. BUW. Fot. M. Bronarski / Johann Christian Kamsetzer, design for the finial on the throne chair in the new Throne Room, Print Room, Warsaw University Library. Photograph: M. Bronarski

tkanin, wskazówki dotyczące montażu tkanin w Sali Tronowej, a nawet recepty na samo rozpakowanie przesyłki. W końcu 1786 r. tron był już w Warszawie i w Sali Tronowej trwały prace przy zakładaniu tkanin na ściany³⁰.

W rachunkach z lat 1785-1786 przy kosztach wyposażenia Sali Tronowej wymieniono fotel i taboret do tronu, jak również drugi fotel i trzy krzesła³¹. Do Sali Tronowej wykonano więc wówczas dwa fotele do tronu. Nie zachowały się jednak żadne przekazy wyjaśniające zaistniałą sytuację. Nie znajdujemy ich również w Inwentarzach z 1793 i z 1795 r. Dopiero Inwentarz z 1808 r. przynosi prawdopodobnie rozwiązanie intrygującej zagadki dwóch stanisławowskich foteli do Sali Tronowej³². Otóż, bardzo charakterystyczny fotel zdobiony u dołu oparcia złotą frędzlą, według projektu Kamsetzera i Peyrona, stał wówczas w Sali Rady, podczas gdy haftowane tkaniny doń przeznaczone znajdowały się na fotelu w Sali Tronowej³³.

12. Tron w Sali Dawnej Audiencjonalnej, stan obecny, Zamek Królewski w Warszawie. Fot. M. Bronarski / Throne in the Old Audience Chamber, present state, Royal Castle in Warsaw. Photograph: M. Bronarski

(il. 12) i Sali Tronowej (il. 13). Można przypuszczać, że ów rysunek projektu tkanin do fotela powstał niedługo przed zawarciem umowy na wykonanie tronu²⁸.

Jak wiadomo z wielu publikacji, tkaniny do tronu i na ściany do Sali Tronowej miała wykonać francuska manufaktura Camille Pernon i Spółka w Lyonie, przyjmująca zamówienia na tkaniny dekoracyjne. Współwłaścicielem tej firmy był znany francuski malarz i grafik Jean-François-Pierre Peyron, który pracował przy realizacji zespołu tkanin dla warszawskiego Zamku. Wykonaniu zamówienia towarzyszyły ożywione kontakty pomiędzy Warszawą a Lyonem, których ślady w postaci listów przetrwały do dziś²⁹? Od sierpnia 1785 do końca lipca 1786 r. wymieniane były listy pomiędzy Bacciarellim, reprezentującym interesy Stanisława Augusta, a przedstawicielem lionńskiej firmy - Peyronem. Korespondencja zawiera pertraktacje w sprawie kosztów zamówienia, szczegółowe wykazy cen, uwagi na temat załączanych do listów próbek

13. Fotel tronowy z Sali Tronowej, stan obecny, Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/2498. Fot. M. Bronarski / Throne chair in the Throne Room, present state, Royal Castle in Warsaw, inventory no. ZKW/2498. Photograph: M. Bronarski

Najwyraźniej, haftowanym aksamitem z Lyonu obito drugi fotel, wymieniony w rachunku z 1786 r. Oparcie fotela podniesione nienaturalnie wysokimi podpórkami, tworzącymi miejsce dla frędzli, mogło okazać się niewygodne dla Stanisława Augusta. Jednocześnie wymiary oparcia i siedzisk obu foteli musiały być na tyle zbliżone, że taki zabieg był możliwy. Fotel z niższym oparciem ustawiono w Sali Nowej Audyencyjnej, dopełniając nim wyposażenie ostatniego tronu Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Można przypuszczać, że po latach prób i doświadczeń wypełniło się życzenie króla w zakresie kreacji imponującego wizerunku polskiego tronu. Wizje realizowane niestrudzenie poprzez lata długiego panowania, z dziecięcym zdawałoby się uporem, bez środków i wbrew realiom, budzą niewątpliwie refleksje.

KOMUNIKAT O STANIE BADAŃ NAD TRONAMI

W reaktywowanym Zamku Królewskim, w trakcie urządzania oddawanych po odbudowie wnętrz, zaistniała konieczność aranżacji tronów królewskich Stanisława Augusta Poniatowskiego. W związku z powyższym w 1985 r. powołany został zespół do prac badawczych nad historią ocalałych z dawnego Zamku czterech foteli tronowych i nad możliwością rekonstrukcji zespołów tronowych w salach: Senatorskiej, Rady, Tronowej i Sali Dawnej Audyencyjnej. Ustalenia na temat tronów, dokonane w latach 1985-1986 z udziałem Natalii Ładyki, Jerzego Gutkowskiego, Dariusza Chyba i Barbary Grątkowskiej-Ratyńskiej, stanowiły podstawę dla przyszłych aranżacji tronów. To wówczas, na podstawie zachowanej korespondencji Bacciarellego z lat 1785-1786, drobniawczo tłumaczonej z francuskiego przez N. Ładykę, określono detale i materiały służące pierwotnie do haftów w Sali Tronowej, a także, po szczegółowym przesłedzeniu losów zachowanych foteli na podstawie zestawienia pojedynczych przekazów, archiwalnych bądź publikowanych, przypisano je

do określonych wnętrz. Ustalenia historycznej. Gutkowskiego, dotyczące funkcji i funkcjonowania tronu, pozwoliły bez obaw decydować o wysokości podium czy o miejscu usytuowania tronu we wnętrzu w trakcie prac przy aranżacji poszczególnych miejsc tronowych w Zamku.

Wśród nielicznych publikacji związanych z tematem najważniejsze wydawały się wówczas wcześniejsze ustalenia S. Lorentza, Z. Batowskiego i M. Kwiatkowskiego, którego praca *Stanisław August - Król architekt*, wydana w 1983 r., zawierała cenne wskazówki dla prowadzonych badań.

Artykuły D. Chyba: *Trony zamkowe w latach 1795-1939* („Kronika Zamkowa” 1987, nr 3 (11), s. 10-24.) oraz *Rekonstrukcja tronu Sali Senatorskiej Zamku* („Kronika Zamkowa” 1988, nr 3 (17), s. 48-56, były efektem wspólnych badań, które stały się zapewne inspiracją dla późniejszych studiów i publikacji J. Gutkowskiego: *Tron królewski* („Kronika Zamkowa” 1986, nr 4 (6), s. 3-10) i *Ceremoniał koronacji Mikołaja I na króla polskiego w Warszawie* („Kronika Zamkowa” 1987, nr 6 (14), s. 3-10) czy *Jak Stanisław August trony sprzedawał* („Roczniki Humanistyczne” XVII: 1999, nr 4, s. 249-252).

Dalszych poszukiwań archiwalnych wymaga zespół prawdopodobnie niezachowanych już, wczesnych foteli tronowych Stanisława Augusta, reprezentowany obecnie tylko przez ocalały egzemplarz w Sali Senatorskiej. Jak się wydaje, prace takie należałoby rozpocząć od przesłedzenia wszelkich archiwaliów związanych z ostatnim wyjazdem króla do Grodna w 1795 r.

Historia tronów trwa naturalnie nadal. Czasem przypadkowo uzyskana informacja decyduje o konieczności aktualizacji wcześniejszych ustaleń, koryguje bądź wzbogaca przyjęte scenariusze na temat dalszych losów i adaptacji zachowanych foteli na potrzeby zamkowe z XIX stulecia. Ostatnie ustalenia kustosa Muzeum Narodowego w Warszawie, Izydora Grzeluka, uzupełniły wizerunek tronów przygotowanych na koronację Mikołaja I. Natomiast podjęte w 2003 r. wspólnie z I. Grzelukiem ponowne oględziny zachowanych

14. Szymon Bogumił Zug, fotel tronowy z Sali Rady, 1795, stan obecny, Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/2127. Fot. M. Bronarski / Szymon Bogumił Zug, throne chair in the Council Chamber, 1795, present state, Royal Castle in Warsaw, inventory no. ZKW/2127. Photograph: M. Bronarski

mebli, wzbogacone później o informacje dotyczące fotela tronowego z krakowskich zbiorów Zamku na Wawelu, przyniosły ostateczne potwierdzenie słuszności, wyboru konkretnego z zachowanych egzemplarzy stanisławowskich do ekspozycji w Sali Tronowej w 1984 r.

Bardzo interesujący, niepublikowany wcześniej szkic baldachimu i bordiury do tronu, wykonany przez J. B. Plerscha, niewątpliwie przybliżyła atmosferę ożywionych przygotowań i zapewne twórczych dyskusji toczonych przez króla Stanisława Augusta z projektantami wystroju nowej Sali Tronowej w Zamku. Zachowany rysunek Plerscha zdaje się potwierdzać raz jeszcze wyjątkową wrażliwość artystyczną króla, wybierającego zawsze klasycznie proste i przejrzyste w zamyśle plastycznym rozwiązania, nacechowane przez to wyrafinowaną elegancją i harmonią. Za-

proponowane wyżej datowanie i powiązanie rysunku z nową aranżacją Sali Tronowej wydaje się przy obecnym stanie wiedzy jedynym właściwym odczytaniem tego projektu Plerscha. Jak wspomniano, upowszechnienie omówionego wyżej szkicu stało się możliwe dzięki ogromnej życzliwości i rzetelności Krzysztofa Załęskiego, kustosa Muzeum Narodowego w Warszawie, któremu należą się bardzo serdeczne podziękowania.

Obraz tronów zamkowych w XIX w. zostanie zapewne wzbogacony o funkcjonujące wówczas na fotelach tronowych w Zamku zwieńczenia, które udało się wyróżnić wśród odnalezionych niedawno różnorodnych fragmentów dekoracyjnych po przeniesieniu jednego z Magazynów Mebli Muzeum Narodowego w Warszawie. Była wśród nich rzeźbiona korona na poduszce, stanowiąca prawdopodobnie oryginalne zwieńczenie fotela tronowego, którego projekt na podstawie stanisławowskiego wzoru wykonał wybitny architekt Szymon Bogumił Zug. Jak wiadomo, wkrótce po ostatnim wyjeździe króla do Grodna w 1795 r., architekt prowadził w Zamku prace na rzecz pruskiego rządu przed planowanym przyjazdem króla Fryderyka Wilhelma II do Warszawy³⁴. Zachowany, niesygnowany i nie-datowany projekt fotela, łączony jest z jego osobą (il. 14)³⁵. Wprawdzie mebel ocalał i znajduje się dziś w wyposażeniu Sali Rady (nr inw. ZKW/2127), jednak brakujące zwieńczenie w postaci korony na poduszce trzeba było zrekonstruować na podstawie szkicowego rysunku. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności zapewne można będzie wkrótce przywrócić fotelowi walory kompletnego oryginału.

PRZYPISY

¹J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. 1, Warszawa 1958, s. 310.

²S. Lorentz, *Prace architekta Louisa dla Zamku Warszawskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” (dalej: BHS) 1951, nr 4, s. 44.

3 AGAD, ASK III Rachunki Nadworne, f. 917.

⁴AGAD, Archiwum ks. Józefa Poniatowskiego i Marii Teresy z Poniatowskich Tyszkiewiczowej 134, *Inwentarz mebliów Zamkowych*, tak zagranicznych iako y tutejszey roboty, według Rachonków y Kwitów przez Kupców, Rzemieślników y innych Prześwietney Komissyi Rzplitey i Skarbowey oddanych, zacząwszy od Seymu Konwokacyi R” 1769 spisany, a także: *Inwentarz Zamku JKMcicy Rzeczypospolitey Warszawskiego nad Wisłą leżącego...*, sporządzony w 1769.

⁵Chodzi o powszechnie znany wizerunek Stanisława Augusta, który od 1771 r. zdobił wnętrze przebudowanego z inicjatywy króla Pokoju Marmurowego. W 1982 r. obraz powrócił do odbudowanego Zamku Królewskiego. Od 1984 r. stanowi stałe wyposażenie Gabinetu Marmurowego. W zbiorach zamkowych: nr inw. ZKW/2729 (ol. pl. dublowane, wym. 265 x 134,5 cm; nr neg. 3264-3267, 7228).

⁶Szkieł przechowywany w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu, nr inw. Mp 273 (nr neg. 640); zob.: A. Chyczewska, *Portret koronacyjny Stanisława Augusta pędzla Marcelta Bacciarellego*, BHS, XXIV: 1964, U. 11-12, s. 14-15.

⁷AGAD, ASK III Rachunki Nadworne, f. 917; *Inwentarz Zamku...*, 1769, s. 178: „Ditto [krzesel] do tronu połączanych z Insygniami Królewskimi z drewna lipowego 2 / z tych iedno axamitem karmazynowym drugie adamaszkim z galonami obite”.

⁸*Inwentarz Zamku...*, 1769, s. 111.

»Ibidem, s. 92.

¹⁰Gab. Ryc. BUW, 26 Król. T 171, nr 134.

¹¹*Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rzemiosła artystycznego*, t. 1, Warszawa 1953, s. 76, zob. także: *Pamiętki Starej Warszawy zebrane na Wystawie urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w maju i czerwcu 1911*, Warszawa 1911, il. nlb.

¹²M. I. Kwiatkowska, *Katedra Św. Jana*, Warszawa 1978, s. 149.

¹³O realizacji tronu w odbudowanym Zamku zob.: D. Chyba, *Rekonstrukcja tronu Sali Senatorskiej Zamku*, „Kronika Zamkowa” 1988, nr 3 (17), s. 48-55.

¹⁴Wprawdzie cytowany już projekt rysunkowy fotela koronacyjnego przewidywał tarczę herbową pięciopopolową, jednak realizacja prawidłowego

rysunku herbu przy zmianie proporcji zwieńczenia i zmianach detali dekoracyjnych była zapewne kłopotliwa dla wykonawcy fotela z katedry. Był nim któryś z rzemieślników saskich, na co wskazuje zwłaszcza opracowanie dwupolowej tarczy herbu, w którą wkomponowano dodatkowo wizerunek Ciołka.

B Gab. Ryc. BUW, Inw. G.R. 2064 (Zb. Patka 368), *Katalog Rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 1, Warszawa 1967, poz. 498.

16 Gab. Ryc. BUW, Zb. Król., T. 140, nr 52; M. Kwiatkowski, *Stanisław August Król-Architekt*, Wrocław 1983, il. 50 - określa czas wykonania projektu przez Bouchera na rok 1768; A. Rottermund, *Zamek warszawski w epoce oświecenia. Rezydencja monarsza, funkcje i treści*, Warszawa 1989, il. 121 - datuje ten projekt na lata 1765-1766.

i¹ Gab. Ryc. BUW, Zb. Król. T. 192, nr 33.

¹⁸Dwa projekty foteli do Sali Tronowej Zamku Królewskiego wykonane zostały w 1766 - zob.: Gab. Ryc. BUW, Zb. Król. P. 183, nry 172 i 173.

•⁹ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 909: *Ekspens Pieniężny na Fabrykę Zamku Warszawskiego to iest Reparatyrą Audyencyjonalney Sali z podmurowaniem oneyże w Piwnicach, Pokoiu Senatorskiego, Kaplicy, Apartamentów dla Xcia Stanisława etc słowem zaś: Catego tego Piętra ku Poselskiej Izbie, w Roku 1777 zakończony*, Kwiatkowski, op.cit., s. 130-131.

²⁰*Ekspens Pieniężny...*, s. 101.

²¹AGAD, *Zbiory Popielów*, sygn. 230, rachunek Sussona z listopada 1775.

²²Jan Bogumił Plersch, projekt baldachimu i zapiecka łoża, rysunek piórem, papier żeberkowy, tusz lawanowy, wym.: 41 x 21,3 cm; Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 159213 v, foL P. Ligier, diap. 9956.

²³Jan Bogumił Plersch, projekt baldachimu i bordiury zapiecka tronu, rysunek piórem, papier żeberkowy, tusz, wym.: 38,2 x 21,4 cm; Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 14035 v, fot. P. Ligier, diap. 9957.

²⁴AGAD, Archiwum ks. Józefa Poniatowskiego i Marii Teresy z Poniatowskich Tyszkiewiczowej 184, *Inwentarz Mebliów y Różnych Rekwizytów w Zamku JKMcicy Rzeczypospolitej Warszawskim znajdujących się spisany 1793 Roku*, s. 3.

25 Gab. Ryc. BUW, Inw. G.R. 2064 (Zb. Patka 368). *Katalog Rysunków...*, **CL**. 1, Warszawa 1967, poz. 498.

*² Gab. Ryc. BUW, Inw. G.R. 2065 (Zb. Patka 439), *Katalog Rysunków...*, cz. 1, poz. 477.

z7Gab. Ryc. BUW, Inw. G.R. 2066 (Zb. Patka 369).
28 ibidem.

29 AGAD, Arch. Kameralne III/441, plik: 1786
Peyron de Lion i inne.

» AGAD, Arch. Kameralne III/430. W warszaw-
skich kwitach celnych wymieniono tron.

31 Bibl. Nar., rkp 3292, *Achèvement de la Sale
des Seigneurs et Celle du Dais en 1785 et 1786*,
k. 59.

32 AGAD, Izba administracyjna Dóbr Koronie
i Skarbowi Przywróconych, sygn. 68, *Inwentarz
mebli i innych różnych efektów w Zamku War-
szawskim Jego Królewsko-Książęcej Mości znaj-
dujących się z wyszczególnieniem rubryki, czyją
który mebel lub efekt jest własnością...* spisany

1808 roku, s. 174: „1 krzesło paradne snycerskiej
roboty wyzłacane, Aksamitem Karmazynowym
wybite z frandzlą złotą od tyłu...”.

33 Ibidem, s. 179: „1 Krzesło królewskie pod Bal-
dachymem roboty snycerskiej z drzewa jesiono-
wego, całe złocone, axamitem ponsowym złotem
haftowanym wybite na 4ech nóżkach złoconych,
u góry z koroną złotą i geniuszami...”.

34 E. Sęczys, *Zamek w latach okupacji pruskiej
i Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1987, s. 8.

35 Gab. Ryc. BUW, Inw. G.R. 2063 (Zb. Patka
nr 367); zob.: M. Kwiatkowski, *Szymon Bogumił
Zug architekt polskiego oświecenia*, Warszawa
1971, s. 302.

Barbara Grętkowska-Ratynska

KING STANISLAUS AUGUSTUS'S VISION OF THE POLISH THRONE

SUMMARY

The first thrones to be made for Stanislaus Augustus Poniatowski were prepared in Warsaw in 1764 for his coronation ceremony. They were fashioned in the late Saxon Baroque style; after over sixty years of rule on the Polish throne of the Saxon House of Wettin, the Warsaw craftsmen could not come up with any other suggestions for the future King. It is clear, however, that the first settings for the thrones were not to Stanislaus Augustus's satisfaction.

Over the next twenty years or so, the King, on many occasions, commissioned outstanding architects and decorators to try and devise a new setting for the throne, but Stanislaus Augustus did not really fully approve of any of these projects. A new, lavish setting for the royal throne together with a new throne itself, finally came into being in 1786 and was designated for the New Audience Chamber of the Royal Castle in Warsaw. To achieve this, an unsigned design for the throne itself, attributed to Johann Christian Kamsetzer, was made use of. The final designs for the embroidery on the upholstery were entrusted to the well-known French drawer and designer, Jean François Peyron, who represented the Lyon workshop, which manufactured the orders placed by Marcello Bacciarelli on behalf of Stanislaus Augustus. The author of the overall project for the last throne for the last of the Polish monarchs was *de facto* Stanislaus Augustus himself; for the setting of the throne he made use of the

suggestions submitted earlier in the drawings of various designers.

The King went back to Victor Louis's suggestion of 1766 to use the figure of Justice and Peace in the decoration of the woodcarving for the throne; thus a new version came to being of François Boucher's *Cartouche aux armes du Roi*, prepared by Kamsetzer, who changed the arrangement of the figures, some of the details and made the overall composition more uniform. The frame of the throne was adorned with laurel leaves which had been used earlier in the decoration of the Castle's interiors, and the backdrop and canopy were decorated with embroidered eagles, which Jan Bogumil Plersch had suggested much earlier (in ca. 1770) in a design for the bed in the Royal Bedchamber and which had not come to fruition. However, the wooden frame of the canopy, decorated with palm leaves most probably derived from another of Plersch's designs which has been preserved to date (on the back of the artist's signed drawing of *The Assumption*) in the collections of the National Museum in Warsaw.

It can only be presumed that after years of trial and error the King's desire to create an impressive setting for the Polish throne was finally achieved. His vision, created and pursued indefatigably throughout the long years of his reign, with what would seem a child-like stubbornness, without funds and despite the reality, make us stand back and think.